

Πώς να φτιάξετε μian αριστοφανική κωμωδία: πρώτες ύλες και οδηγίες χρήσεως

Καθηγητής ΙΩΑΝΝΗΣ Μ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΟΣ
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Το θεματικό ρεπερτόριο της αττικής κωμωδίας είχε αναπτυχθεί και παγιωθεί κατά τις δεκαετίες πριν από το συγγραφικό ντεμπούτο του Αριστοφάνη: παραμυθένιες συλλήψεις και φανταστικές ιστορίες, πολιτική σάτιρα και κριτική του δημόσιου βίου, μυθολογική παρωδία, κοινωνική ηθογραφία και ευθυμογραφία της καθημερινής ζωής, κωμωδία χαρακτήρων με σταθερούς τύπους. Ο Αριστοφάνης αντλεί τα υλικά των κωμωδιών του από την πλούσια παρακαταθήκη των προδρόμων του (από τον Επίχαρμο ως τον Κρατίνο, τον Κράτητα και τον Φερεκράτη). Η καινοτομία του έγκειται στον τρόπο με τον οποίο εκμεταλλεύεται αυτά τα γνωστά και δημοφιλή συστατικά, συγχωνεύοντάς τα όλα μαζί σε πολύπλευρη σύνθεση με αξεδιάλυτη ενότητα. Έτσι το έργο του του γίνεται κάπως σαν περισκοπικός καθρέφτης και συνολικό πανόραμα της κωμικής παραγωγής της εποχής του.

Ως προς τον βασικό σκελετό τους, οι αριστοφανικές κωμωδίες παρουσιάζουν αρκετή ομοιομορφία. Στο πρώτο μέρος του έργου ο κωμικός ήρωας επινοεί φανταστικό σχέδιο για να υπερκεράσει κάποια δυσάρεστη κατάσταση. Υπερβαίνει τα εμπόδια και τις αντιδράσεις των εχθρών του, συχνά με υπερφυσικά μέσα, και εγκαθιδρύει έναν θαυμαστό νέο κόσμο, σύμφωνο με τις επιθυμίες του. Το πρώτο αυτό μέρος, καθαρά παραμυθιακής υφής, ακολουθείται από σειρά χαλαρά συνδεδεμένων σκηνών που εικονογραφούν διάφορες πλευρές του ουτοπικού κόσμου του ήρωα. Ιδίως οι εκτενείς ακολουθίες επισκεπτών κατάγονται από τα αρχέγονα λαϊκά θεάματα του καρναβαλιού και των κωμαστικών πομπών. Το παραπάνω σύνθετο δραματουργικό σχέδιο ήταν πιθανώς πρωτότυπη επινόηση του Αριστοφάνη.

Ο μεγάλος κωμικός συμπληρώνει και ζωντανεύει τον σκελετό αυτό με τα ποικίλα μυθοπλαστικά υλικά που είχαν αναπτύξει οι προγενέστε-

ροι δραματουργοί. Ποτέ όμως δεν περιορίζει τη σκηνική του μυθοπλασία σε έναν μόνο τύπο υλικού (π.χ. αποκλειστικά κοινωνική ηθογραφία, ή μυθολογική παρωδία μεγάλης κλίμακας, ή καθαρή παραμυθένια πλοκή). Αναμιγνύει τις διαφορετικές μορφές κωμωδίας σε καινοφανές και ανεπανάληπτο αμάλγαμα, έτσι ώστε να υπηρετήσει το συνολικό ποιητικό νόημα του έργου του.

Για παράδειγμα, στους *Ιππής* η ηθογραφική υπόθεση από τον καθημερινό βίο, με τον μικρονοικοκύρη και τις ίντριγκες των δούλων του (πρβλ. π.χ. τον *Δουλοδιδάσκαλο* του Φερεκράτη), προσαρμόζεται σε πολιτικά σημεινόμενα, κατά τα πρότυπα των πολιτικών αλληγοριών του Κρατίνου. Στην *Ειρήνη* η ίδια τεχνική των συναρτημένων πολιτικών συμβολισμών εφαρμόζεται στα υλικά της παραμυθένιας κωμωδίας, ενώ το κωμικό πανόραμα συμπληρώνεται με γελοιογραφικές μινιατούρες τραγωδίας και βινιέτες μυθολογικής παρωδίας. Στους *Σφήκες* ο κεντρικός ήρωας και ο χορός προκύπτουν από δεξιοτεχνική σύμπληξη πολλών ξεχωριστών επιπέδων (φανταστικοί ζωόμορφοι χοροί, ηθογραφία και κωμωδία χαρακτήρων, πολιτική σάτιρα). Τόσο η παραμυθένια πλοκή, στη σκηνή της δίκης των σκύλων, όσο και η ευθυμογραφία της κοινωνικής ζωής, στο δεύτερο μέρος των *Σφηκών*, συνυφαίνονται με τη σατιρική κριτική κατά των δημαγωγών και του αδιόρθωτου αθηναϊκού λαού. Στους *Βατράχους* πλειάδα από μικρογραφίες καθιερωμένων θεατρικών ειδών (αισχύλεια και ευριπίδεια τραγωδία, ποικίλες κωμικές μορφές) ενσωματώνονται στην πλοκή ώστε να αναδείξουν το κεντρικό ποιητικό νόημα: τη μύηση του Διονύσου στην αληθινή γνώση του θεάτρου.

Η τάση για συνταίριασμα και εναρμόνιση τόσων ετερογενών υλικών σε περίτεχνη σύνθεση είναι κατεξοχήν γνώρισμα της ευρωπαϊκής γραμματείας, του δυτικού κανόνα (πρβλ. Σαίξπηρ, Τσώσερ, Ραμπελαί, Τζόυς, Κούντερα, Ουμπέρτο Έκο). Από αυτήν την άποψη, ο Αριστοφάνης είναι ο πρώτος χαρακτηριστικά Ευρωπαίος ποιητής, και θα κρατήσει θέση αγαπημένη και αξιοζήλευτη στις βιβλιοθήκες και στις καρδιές μας – εμάς των ανθρώπων της Δύσης.

Ο ΙΩΑΝΝΗΣ Μ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΑΚΟΣ είναι καθηγητής της αρχαίας ελληνικής φιλολογίας στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, όπου διδάσκει από το 2003. Έχει επίσης διδάξει στο Πανεπιστήμιο του Μιλάνου, το Εβραϊκό Πανεπιστήμιο της Ιερουσαλήμ και τη Δραματική Σχολή του Εθνικού

Θεάτρου. Στα επιστημονικά ενδιαφέροντά του συγκαταλέγονται το αρχαίο δράμα, η αρχαία ιστοριογραφία, η αρχαία μυθολογία και μυθοπλασία, τα παραμύθια και ο λαϊκός αφηγηματικός πλούτος, οι ανατολικές φιλολογίες, η επίδραση της Εγγύς Ανατολής και της Αιγύπτου στον ελληνικό πολιτισμό, καθώς και η πρόσληψη των κλασικών κειμένων σε Δύση και Ανατολή. Έχει δημοσιεύσει πληθώρα μελετημάτων για αυτά τα θέματα. Το δίτομο σύγγραμμά του *Ακίχαρος: Η Διήγηση του Αχικάρ στην Αρχαία Ελλάδα* (Στιγμή, Αθήνα 2008) τιμήθηκε το 2009 με το βραβείο της Ακαδημίας Αθηνών για την καλύτερη μονογραφία κλασικής φιλολογίας. Τελευταία, εξέδωσε τη μικρή μονογραφία *Πόλεμος, Νέκυια, Αναζήτηση: Ο Σεφέρης και οι Αρχετυπικοί Μύθοι του Ελληνισμού* (Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα 2021) και συνεπιμελήθηκε τους ακόλουθους τόμους: *Suspense in Ancient Greek Literature* (De Gruyter, Βερολίνο 2021)· *The Play of Language in Ancient Greek Comedy* (De Gruyter, Βερολίνο 2024)· *Αρχαία Ελληνική και Ρωμαϊκή Κωμωδία: 43 Μελέτες* (University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2022). Μεταξύ άλλων, έχει διατελέσει διευθυντής του μεταπτυχιακού προ-γράμματος Κλασικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών (2018-2022), μέλος της διεθνούς επιτροπής μεταπτυχιακών σπουδών του Πανεπιστημίου της Μπολόνια (από το 2019), μέλος της επιστημονικής επιτροπής των εκδόσεων του Ελληνικού Ανοιχτού Πανεπιστημίου (από το 2020), συνεργάτης του Ιδρύματος Κρατικών Υποτροφιών και του Ιδρύματος Ωνάση, καθώς και ιδρυτικό μέλος του επιστημονικού περιοδικού *Λογείον: Περιοδικό για το Αρχαίο Θέατρο*.

<https://uoa.academia.edu/IoannisKonstantakos>